

A PUBLICISTA KAFFKA MARGIT

Kaffka Margit életét korán, váratlanul és önkényesen zárta le a spanyoljárvány. Utolsó nagyobb lélegzetű műveiben, az *Állomásokban* és a *Hangyabolyban* fáradt, rezignált hangon szól. A szépíró Kaffka Margit a *tükröző élet* nyugalomához menekül, s innen tragikus haláláig már ki se tud törni. De a gondolkodó, a *készülődő* író már elégedetlen a szomorú nyugalommal. Mióta a *Színek és évek* után szembekerült saját korával, s az élő történelem tüzes matériájából akart műveket formálni, szüntelenül küzdött benne a két eszmény: a *tükröző és a hullámzó élet* eszménye. A művekben a nagyobb távlatot igénylő műfajokban a tükröző élet híve mutatkozik meg: a tízes évek forradalmi fellendülésének és bukásának élményei s a háború első szakaszának tanulságai, melyek Kaffka szépprózáját táplálták a *Színek és évek* után, nem tudták előzni a rezignációt. Ezekben az években is látható volt, hogy ez a bátor asszony menekülés közben húzódott meg a fáradt életszemlélet mögött, de a kényszerűséget csak az írói állásfoglalást kísérő keserű hangulat sejteti. A gyorsabb mozgású publicisztika s a nyíltabban beszélő eszmeifuttatás kezdettől fogva nyersebb képet adott erről a belső küzdelemlről, s kifejezte a háború utolsó két évében megerősödő forradalmi erjedés hatását is, mely csak évek múlva ért volna művekké. Kaffka Margit cikkeiben és tanulmányaiban mindvégig „személyeskedik, tegeződik a dolgokkal”, térdig benne áll a küzdelmekben, nem elégszik meg a látvánnyal, hagyja, hogy megvérezze az élet szépsége. Érdemes végigtekinteni rajtuk: egy jelentős író világnézeti fejlődésének legközvetlenebb tükrözői, s talán egy életmű új, formálódó fejezetének töredékei.

*

Első publicisztikai írását 1905-ben küldi el a *Virágjakadásnak* névtelenül. Az *Azért sem az utolsó szó* még inkább „olvasólevél”, a folyóirat, ahol megjelenik, néhány fiatal ember rövid életű, kissé dilettáns ízű vállalkozása. Mégis: ígéretes indulás ez. A cikk első sorai még döcögnek, majd belevesznek egy naiv, hosszadalmas, tanítónénis hasonlat hínárjába. Közben azonban a „szerény vidéki asszony” hangja átforrósodik, s hirtelen telibetaláló gondolatokat dob a nagyreményű fiatalemberek tudálékos vitájába. Hogy igaz: a családi rendszer s benne a nő helyzete még szent törvény, s a meglévő rend, mely minden korban a természeti erők erejével hatott, míg uralmon volt, keményen sújtja az ellene támadókat. „Ám a merész és leigázott áldozatok vitték előbbre a világot.” S hogy igaz: várni kell, várni; be kell várni a revolúciós eszmék beérését; mindennek eljön az ideje, és Jerikó falai egy énekszóra összemulanak, ha előbb sok-sok időn át magától hámolt, ereszkedett a vakolat. „De a dolgot mégiscsak negyven esztendeig csinálta Mózes a pusztában — haragtól és szenvedélytől lihegve, villámok, mennydörgések között. És hát mondja valaki, hogy Rousseau-ék nem siettették a forradalmakat!” Okos, bátor, élő gondolatok, megkapó, tömör fogalmazás. A huszonöt éves író első vállalkozásával is bizonyítja, hogy megvannak benne a publicista fő erényei: érdeklik a közügyek, s szenvedéllyel reagál az élet köznapi jelenségeire.

A folytatás azonban egyelőre eléggé vérszegény.¹ Néhány alkalmi írás, pedagógiai eszmefuttatás jelzi az író publicisztikai érdeklődésének fel-feléledését. A legfigyelemreméltóbb ezek közül a *Selmec* című vitacikk.² A mondanivaló itt sem tud felemelkedni a közérdeklődés szférájába, de néhány elejtett gondolat arra vall, hogy Kaffka Margit látja a magyar élet változásait: „Kedves jó uraim — írja —, a romantika immár menthetetlen. A selmeci szende Góliátok, akik proletároknak születtek, megmozdultak és keresni kezdik igényeiket az államon és társadalmon.”

A sokrétű és folyamatos újságírói munkát Kaffka Margit ekkori életformája nem tette lehetővé, és nem is követelte meg. Sok író társa újságírásból élt, és a sokszor kényszerű cikkírással igyekezett megteremteni a „művek” megalkotásának feltételeit. Kaffka írói indulásától kezdve tanár volt, háztartást vezetett, gyereket nevelt, s nagy erőfeszítésbe került, hogy időt és energiát szakítson legbensőbb, leghűségesebben melengetett mondanivalói kifejezésére. Márvány utcai lakásából mindennap hosszú villamosozás után jutott el Angyalföldre, ahol tanított, otthon várta a gyermeke gondja, s a szabad időben és a rövid éjjeleken végre hozzájutott a szent „mellékfoglalkozáshoz.” Így panaszkodik Adyhoz írt levelében, amikor keserűen számol be a mostoha kiadói viszonyokról: „Bizony nem fogom én megírni azt a harmadik regényt — napi négy órát aludni öt hónapon keresztül —, így szűkölködni mindig! Hát akkor legalább hadd lustálkodom.”³

Kaffka publicisztikai munkásságában fordulatot ígér a radikális *Világ* megindulása (1910). Bölöni György — aki a lap belső munkatársa volt s aki szívesen tájékoztatott emlékeiről — közelről megfigyelhette Kaffka újságírói kísérletezéseit. Kétségtelen: első vállalkozásai nehezen igazodtak a napilap igényeihez. Jól mutatja ezt az Ady—Rákosi vitához kapcsolódó *Néhány „levélre”*⁴, mely végül is csak a kefelenyomat nyilvánosságáig jutott el. Ez a cikk hosszadalmas, nem veszi figyelembe, hogy széles sodrású vita keretében jelenik meg, s fölösleges megismételni minden előzményt; érvelése erejét csökkentik az epikus kitérők; magyarázkodása — különösen Babits támadott verséről szólva — erőltetett. S publicisztikai gyengeségeit nem tudja feledtetni az író kiállításának határozottsága sem.

A *Világ*ban szerzett újságírói tapasztalatok nélkül aligha születhettek volna meg akéőbbi érett Kaffka-cikkek. Számba kell vennünk azt is, hogy 1915-ben Kaffka megszabadult a tanítás robotjától, s ettől kezdve nagyobb lehetősége volt a sokoldalú írói munkához. Ezekben az években túl volt már nagy irodalmi sikerein is: a *Színec és évek* írójától nyilván szívesebben közöltek bármiféle, mint az induló ígérettől.

*

De az igazi fordulatot a világháború nagy élménye idézte elő. Kaffka Margitot a világháború mélyen megrendítette. Sorsa úgy alakult, hogy szinte személyes ügyként kellett átélnie az emberiség tragédiáját.

Közvetlenül a háború előtt kapta meg sorsától az asszonyi boldogságot, amiben végre megtalálta az emberi harmóniát is. Erre vágyott lelke és értelme első moccnásától kezdve, ezt kereste a *Nyugat* hőskorának zaklatott éveiben, s ennek hiánya kinozta válása után a dacos, „független”, magányos úton. Kissé későn jött, csendes idilljének hőse Bauer Ervin, Balázs Béla öccse volt. 1914 tavaszán ismerkedett meg vele. Nyolc és fél évvel fiatalabb volt nála, — alighogy befejezte az egyetemet —, nem a művészberek oly közeli és ismerős világából

¹ Kaffka Margit publicisztikai írásai megtalálhatók a *Hullámzó élet* c. kötetben. Bp. 1959.

² A Hét. 1906. 58.

³ ADY LAJOSNÉ: Az ismeretlen Ady. Bp. é. n.

⁴ Kefelenyomatban maradt fenn, melyet BÖLÖNI GYÖRGY bocsájtott rendelkezésünkre. A cikk egy része először BÖLÖNI Ady-könyvében jelent meg. (Az igazi Ady. Párizs. 1934. 326.)

jött — kutatóorvos volt — mégis benne találta meg igazi társát. Az a néhány levele, amely ez időből fennmaradt, s hozzáférhető naplótöredéke a szeretet, az aggodás, a bizalom, a „józan” meg gondolásokat legyőző boldogságvágy s a szellemi egymásratalálás dokumentuma.⁵ Lírájában pedig szinte naiv bizalommal és jóindulattal beszél a boldogságról a világ színe előtt. Régi rossz szerelmekre emlékezik, pocsékló múltra, melyet a jelen visszfénye íme megszipélt. Csak durva vágyra hangolónak ismerte magát, s csendes csodálkozással figyel a halk ígézetet, melyet ő idézett fel. Szomorkás kommentárral nézegeti társa arcképeit — „az első bakfis derekához nyúlt már. . . nekem már akkor megvolt a fiam” — s nagy nyugalommal állapodik meg a közös képnél: „két lehajtott fő, két beteljesült sors.”⁶ Önkínzó makacssággal mormolja a régi viták érveit — „Tán mégse! Hagyd! Sorsodra végleg mért kössem magam? Becsüld meg jobban drága ifjúságod!” —, hogy megkönnyebbülten adja meg magát az „édes, bízó, gyanútlan fiatalság” igaza előtt.⁷ S ettől kezdve már csak az „álló, déli verőfényt” árasztják szavai. Társa bizalma felitta szíve régi homályát, gyanútlan hite feloldotta beszéde ága-bogát. Úgy érzi, neki köszönheti a két kezét, mert rajta ismerte meg, hogy „milyen lágy, amikor simogat”, a két szemét, mert benne tükröződött először „tisztá szövétnekként.”⁸ S ámul a csodán, felejtve a szenvedély szavait is, s már csak a litánia primitív metaforáinak monoton zenéjére bízva megnyilatkozni vágyó lelkét.⁹

Nem elég, ha szerelemnek mondjuk ezt a kapcsolatot: megtalálhatjuk ebben a megérkezés, a megnyugvás, a törvény győzelmének örömét is. Haláláig őrizgette Kaffka Margit, az élethez ragaszkodók makacsságával. Kezelő orvosa, aki mellette volt utolsó napjain, emlékezésében feljegyezte „végrendeletét”. Az élet három pontja érdekelte ebben Kaffka Margitot: hivatása, szerelme, anyasága. Rekonstruált szavai nyugodtak. Talán, mert elmondhatta: „Mondja meg az uramnak, akit imádtam és olyan boldog voltam vele, amilyen boldogságot csak álmodni tudtam, hogy ne gyászoljon engem. . .”¹⁰

Erre az „álló, déli verőfényre” vetett árnyékot a világháború.

S mintha a Sors-rendező még fokozni akarta volna a kontrasztot, e szerelem idillje mögé idilli díszletet állított. Kaffka Margit 1914 nyarán Bauer Ervinnel éppen Itáliában bolyongott. *Lírai jegyzetek egy évről*¹¹ című elmélkedő iratában maga is drámai fordulatként idézi 1914 júliusát.

A háború első percétől kezdve idegenül mozog az új környezetben, s fulladozik a „történelmi idők” hagymázos légkörében. Ha teheti, bizonyára énje és egyéni boldogsága várfalai közé zárkózik. Nem tehetette. Bauer Ervinnek azonnal be kell vonulnia. Szegedi lakos, tehát Szegeden jelentkezik. Kaffka utánautazik, s augusztus 18-án házasságot kötnek.¹² Csak néhány napot tölthetnek együtt, s a férj máris indul az orosz frontra. Ettől kezdve Kaffka Margit a frontkatonák asszonyainak életét éli: aggodik, várja a megnyugtató leveleket, s örül, ha a betegség néhány hétre visszasegíti férjét a „békés” hátszországba. 1915 közepén némiképpen jobbra fordul a sorsa: Bauert frontszolgálatra alkalmatlannak minősítik, s a temesvári garnizonspítálishoz helyezik kórboncnoknak. De ez csak azt jelentette, hogy egyéni életében a háború távoli borzalmainak helyét a közeli, megfogható és kikerülhetetlen nyomorúság foglalja el. Pest és Temesvár között él. Szabad ideje jelentékeny részét a rossz, pontatlan, zsúfolt háborús vonatokon tölti; szabadjegyeket kunyerál, szenved a háborús közellátás ínségét, sorbaáll és

⁵ Részletek Kaffka Margit kiadatlan naplójából. *Műveltség* 1946. 105—112. Kaffka Margit levele Schöpflin Aladárhoz. OSzK Kézirattár. Levelestár.

⁶ Régi arcképekhez (Születésnapra). Ny. 1915. II. 1189—1191.

⁷ Rosszalkodás. Az élet útján. Bp. 1918. 93.

⁸ A te színed előtt. Ny. 1915. I. 295.

⁹ Litánia. Ny. 1916. II. 606—607.

¹⁰ Dr. J. B. Kaffka Margit utolsó napjai. Válasz. 1949. 74—5.

¹¹ Ny. 1915. II. 1055—1074.

¹² A házasságlevél megtalálható Kaffka Margit személyi okmányai között. OSzK Kézirattár. Analekta.

feke téarut hajszol, hogy előteremtse intézetben tanuló kisiának a szükséges élelmiszerpótlékot. Olykor hosszabb időre leköltözik Temesvárra, s vállalja az otthontalanságot, hogy férje mellett lehessen. Temesvár! Ha Itália a nyugalom, a béke, a független magány szimbóluma Kaffka Margit életében, akkor Temesvár a háborúé, a nyomorúságé, az ideiglenességé, az egyént gúzsba kötő kényszeré: hónaposzoba, kapzsi háziasszony, hivalkodó háborús újgazdagság, mocsár szagú füledt levegő, „császári és királyi” hangulat — ime a háborús évek háttere.

Kaffka Margitot tehát élete egész sodra szembefordította a háborúval. Ha csupán az ő lelkiállapotát vizsgáljuk, akkor is sok mindent megértünk ama folyamat szubjektív feltételeiből, amely egy tulajdonképpen passzív lényt az uralkodó hangulat ellen fordíthatott az első világháború elején. Pedig ez a belülről fakadó indulat kívülről is támogatást kapott. Bauer Ervin nem csupán azzal lett részese Kaffka Margit életének, emberi, írói és világnézeti fejlődésének, hogy a véletlen őt tette a nagy hatású szerelem forrásává. Kaffka férje reflexióiban önnön gondolatainak, ítéleteinek, indulatainak igazolását találhatta meg.

Bauer Ervin nagyszerű társ volt a háború érlelő éveiben. Egyénisége, lelkülete, világnézete egyaránt közel állt Kaffka eszményeihez. Olyan világból jött, amely ifjúságától kezdve legalábbis immunissá tette a feudális szellemű, nacionalista göggel telített, magyar dzsentri étlettel szemben.¹³ S bár nem az önfeltárás mesterségét választotta, a világnézeti, művészi, társadalmi érdeklődés benne is felszínre tört. Kaffka Margit ilyesmit jegyez fel róla: „Beszerez-tél te is lázt, forradalmat, a nyárspolgári morál megvetését”¹⁴ — írja férje diákkoráról; „egy laboratóriumi emberből hogy lesz szónok, az igazságért síkraszálló”¹⁵ — olvashatjuk novella-ötleteit rögzítő jegyzeteiben. A világháború éveiből pedig közvetlenebb forrást is találhatunk: Kaffka hagyatékában fennmaradt Bauer háborús naplója.¹⁶ 1915. január 27-től március végéig jegyzi fel benne érzéseit, élményeit és gondolatait a fiatal katonarvos. Az igényes írás mély érzésű, intellektuális hajlamú emberre vall, aki minél pontosabban szeretné magát megismerni, s akit a kifejezésben csak néha gátol az írásban járatlanok veszedelme: a közhely és a szenvelgés. Vezérmotívuma a háború gyűlölete: „az őssze emlékeket minden undorító kalandorságukkal, végtelen *tölem* való idegenségükkel szívem mélyéből restellem...”

A napló 1915. március 16-án megszakad, s így nem találhatjuk meg benne az iszonyattól a lázadásig vezető lelki fejlődés rajzát. A fiatal orvos az individuum göggyével igyekszik védekezni a borzalmak ellen: önmagát akarja megőrizni az erőszak világában. A népben szereti az egyszerűséget és az őszinteséget, de szellemi arisztokratizmusa „magasából” néz le rá. Filozófiai nézeteit a kételkedés jellemzi. Már csalódott az idealizmusban, de a felületesen megismert materializmus tételeit sem tudja elfogadni. Szkepszise nem teszi tehetetlenné, bénává tájékozódni vágyó szellemét: az igazi megismerés indulata fűti gondolatait és sejteti a további lendülés szándékát. Érthető hát, hogy a történelem sodra azonnal magával ragadja, mihelyt az orosz forradalmak hatása Magyarországon is meggyorsítja az időt. Részletes fejlődés-rajzra itt nincs tér: csupán annyit jegyezzünk fel, hogy Rákos Ferenc emlékcikke szerint a KMP második Központi Bizottsága Bauer Ervin lakásán tartotta második ülését¹⁷, s hogy a fiatal orvosnak a Tanácsköztársaság bukása után emigrálnia kellett. A „laboratóriumi emberből” valóban „szónok” lett, az igazságért síkraszálló harcos. S hogy ez a fejlődés mennyire mélyreható volt, egyik fennmaradt cikke bizonyítja. Az *Ék* című szocialista lapban mintha önnön régi nézeteivel vitakozna: „saját igazolásukra egy új értékelést találtak fel, mely szerint minden megmondolás teória és »filozófia», ami értékelen: a fontos a tények gyűjtése, ami azt jelenti, hogy nem szabad gondolkodni arról, hogy miért csinálom a kísérletet...”¹⁸

¹³ Vö.: Balázs Béla: *Álmodó ifjúság*. Bp. 1946.

¹⁴ Régi arcképekhez.

¹⁵ A pikkoló meg a csavargó. OSzK Kézirattár. Analekta.

¹⁶ OSzK Kézirattár. Quárt. Hung. 3645.

¹⁷ A KMP második (illegális) Központi Bizottságának munkájáról. Társadalmi Szemle, 1952. 2. sz. 94—99.

¹⁸ II. évfolyam 1—2. szám. 3. — A cikkre KOMLÓS ALADÁR hívta fel a figyelmet.

Bauer életútjának e merész fordulatát Kaffka már nem érte meg. S pontosan ma már lemérhetetlen, hogy az író útja is elérkezett volna-e ehhez a fordulathoz. Bizonyos azonban, hogy amíg együtt haladhattak, *közös* úton jártak. Bauer háborús élményei szinte nyersen bukkanak fel Kaffka írásaiban: elég összevetni az idézett háborús naplót a *Lírai jegyzetekkel* vagy a *Bölcs Fekete Péter levele* című elbeszéléssel, s máris látható gondolkodásuk, ítéletük rokonsága. A forradalom előestéjén felszínre törő szépségszisztem mindkettőjük magatartását jellemzi: a *Glossza*, az *Asszonyzsúr*, sőt az *Állomások* és a *Hangyaboly* is olyan belső vitára utal, amely Bauer szellemi arcát is tépelődővé teszi. A háborús évek Kaffka-írásainak természetudományos vonatkozásai kétségtelenül az orvosférfj hatására vallanak. S a verseket már láttuk: Kaffka 1914 utáni költészetének egyetlen témája: *kettőjük* élete.

Igaz: Bauer hatása, Kaffka szerelmi regénye elsősorban az életmű szubjektív háttérének megértését segíti. De ezek a szubjektív mozzanatok a világháború körülményei között olyan láncreakciót indítottak el Kaffka Margit életében, érzelem- és gondolatvilágában, amely kihatótt művei minden rétegére, világnézetére, terveire, s további fejlődésére.

*

Kaffka háborúellenes írásainak sorát a lírikus kiáltása nyitja meg. Már 1914 decemberében megjelenik emlékezetes verse, a *Záporos, folytonos levél*,¹⁹ melyben az önféltés és az ember elaljasítása elleni tiltakozás egyszerre kap hangot. Oktalan szenvedés és gyilkolás, értelmetlen halál veszi körül az embert. A milliók „csak mennek, bár nem értik, mi sodorja őket — a tébolyt”. Ki akarta? Honnan jött e suta kényszer? S mi marad az életből, ha az ember „síratlan temét bajtársat?”

A háború réme húzódik meg az 1915-ben megjelent, nagyszerű Kaffka-novella, *A révnél*²⁰ csónakos embereinek fojtott indulata mögött. A két férfit békítgető anya sóhaja a vezérmotívum erejével idézi fel újra a szörnyű valóságot: „Nem elég, hogy a másik ott szenved?...” Alig egy éve szakadt meg az író boldog itáliai útja, s máris hosszabb, elmélkedő kisregényben keres választ a sötét kérdésekre. *A lírai jegyzetek egy évről* elsősorban az egyén tiltakozása a „csupa szurony, uniformis és tilalomvilág” ellen. Semmi sem bizonyos — hangzik a keserű konklúzió —, minden megtörténhet. De nemsokára azt is meglátja, hogy „rettegése, gyásza, áhítása” mindenkié. S a „mindenki fájdalom” észrevételi vele a „mindenki életét”, melyben a háború régóta feszülő ellentmondásokat hozott felszínre. 1916-ban már két olyan Kaffka-írás lát napvilágot, melyben újszerű, osztályokra is figyelő társadalomábrázolás jelenik meg. *A Két nyár*²¹, című kisregényben egy munkásasszony életében figyeli meg az író a háború hatását. S most, hogy megtalálta az egyszerű embereket, az ő szemükkel igyekszik nézni a világot. Az ő megvetésükkel illeti a „fehér batisztköpenyes, lebegő fejdíszű, szép, gazdag nőket”, akik naphosszat autóznak nagy vöröskereszttel a karjukon, „valami titokzatos, de borzasztóan sürgős és fontos küldetésben”. A szép, ünnepélyes frázisok helyébe az ő „haza”-fogalmukat teszi és velük együtt kiáltja: „Nem is árt, ha egy kicsit megrázkódik alapjában ez a korhadt, bűzös rend; ha azok, akik oly disznó biztonságban ültek és híztak az aranyaikon, legalább megszeppennek egy kicsit.” A másik írás, *Az első stáció*²² Kaffka egész novella-termésének csúcsa. Két menekülő katonát mutat be: a vereség után együtt rohan visszafelé a frontállásba a gazdafiú és a zsellérlegény. Egy faluból valók, katonapajtások. Rohanás közben hirtelen észreveszik, hogy a gazdafiú keze könnyebb sebet kapott, a szolgálégnynek pedig régi sérve kezd kiújulni. Először mindkettőjüket az öröm érzése tölti el: hazamehetnek. Azután elkezdenek ábrándozni a közelgő emberi életről. S az otthoni élet ábrándja lassanként

¹⁹ Ny. 1914. II. 600—602.

²⁰ Világ, 1915. 296. sz.

²¹ Ny. 1916. I. 193—293.

²² Világ, 1916. 203. sz.

elébük vetíti az otthoni élet valóságát. Még együtt futnak „az otthonos árok meleg pizska” felé, de már közibük tolakszik valami „kijózanító, hideg, nehézkes” dolog: errébb kerülnek „a kövér tanyák, gazdag lapályok, zsirtól csöpögő kémények... már-már elfelejtett régi reményeségek; ledobott terhek; élet, ranglétra, pénz, dőlyf, hunyázkodás, tehetetlen törvénye a rendes, folyamatos világnak, amelyről azt mondják: béke.”

A háború első két évében e gazdag és aktuális szépirodalmi termés mellett eltörpül Kaffka publicisztikai munkássága.

Amit a háború kitörése után a szépirodalmi műfajokon kívül elmond, alig lep meg valami újjal. Hiszen már 1913-ban, *Az asszony ügye*²³ című cikkében találunk sokat ígérő gondolatokat, de ezek még nem tudják áthatni az egész írást. Női regényalakjait is jellemzi, amikor arról beszél, hogy a nő a férfi nyomorúságát is átszűri lelkén, s ezért saját bajaiban az egész élet gondjait érzi — fokozottabban, mint a férfi. Jelentősebb *Nyugat*-beli zágábi riportja.²⁴ Meglepő, milyen józanul tudja végiggondolni ebben „Nagymagyarország” egyik legkényesebb problémáját, s milyen bátorsággal beszél — 1913-ban — a magyar gyarmatosító törekvésekről. Meglepő, de csak a kor uralkodó hangulatához képest. Mert Kaffka életművét soha sem tudta beszennyezni a sovinizmus: nemzetiségi vidéken nőtt fel — túlságosan is közelről látta a valóságot.

Első háborús cikkeiben is csak néhány részletre figyelünk fel: észreveszi a háborús élet jelenségeit, állásfoglalása világos, de fő mondanivalója a háttérben marad. Az első háborús karácsonyt idéző stilizált imája inkább keserű, szomorú istenkáromlás: „Isten... Van-e kedved mulatni szféráid zenéjén, és angyalaid harmóniája túlzengi-e a jajt és halálhörgést, mely a lázbeteg földről üvölt feléd?”²⁵ *Az íme — emberben*²⁶ büszkén és gúnyosan sorolja fel: nem születtek új époszok a nagy Krupp szellemének segélyülhívásával, az igazi irodalomban nem dicsőültek felhőkbe az egyenruhás, kemény bajszú öregurak, java költőink közül senki se tudta magasztalni a háború szimbólumát, ezt a „tántorgó, vértől részeg banyát”, aki halálbaütlegeli szegény, enni kérő, csigázott gyermekeit. S amikor az ország urai a Hőst emlegetik, ő elindul, hogy megkeresse az embert az embertelenségben. Utolsó *Világ*-beli cikkében, az *Apró hősködésekben* pedig mintha a közösségi felelősségérzés kialakításának gondja foglalkoztatná.

Az igazán emlékezetes Kaffka-cikkek 1917-ben és 1918-ban születtek.

Míg a háború első felében szórványos volt, most uralkodóvá válik a *Két nyár* és *Az etső stációnál* újszerű társadalomszemlélete: most már nem elégszik meg a hiábavaló szenvedés felpanaszolásával, a háború következményeire is reagál. Míg első háborús írásaiban sokszor csak a sötét reménytelenséggel tudott lázadásának kifejezést adni, addig most egyre erősebb hittel nézi az embert, s energikusan készül a jövő küzdelmeire. „Vigyázzunk, és készüljünk rá — írja 1916 végén —, egykor és tán nemsokára, ó nemsokára, megnyílnak a szemeink a teljes igazságnak.” A háború utolsó két évében lázas szenvedéllyel keresi a „teljes igazságot”.

Mint annyi nagy társa a magyar irodalomban, ő is Dózsa alakjának felidézésével fogalmazza meg új érzéseit. Temesvárról szóló hívős beszámolójában olvashatjuk ezeket az erős, komor mondatokat: „A Hunyadi-vár... ennek a tornyából nézik a rendek a Dózsa-dráma utolsó felvonásának ideglázító rettenetét. Most, a József-külvárosba vívő út mentén Segítő Boldogasszony szelíd képmása engeszteli érte a néma egeket; a régi vesztőhelyen mécseszt gyűjtanak jámbor hadiasszonyok, hadianyák. Imádkoznak, hogy visszatérjen, akit elvittek — lázadó jobbágyok juházdott, kezes ivadéka —, ki a szabadság és emberség mai, boldog korában, tűzes trónus helyett valami Feldspital műtőasztalán halhat kényelmes, szabad halált.”²⁷

²³ Világ, 1913. 94. sz.

²⁴ Az ember kiszáll. Ny. 1913. II. 441.

²⁵ Imádkozni próbáltam. A révnél. Bp. 1918. 234—2.

²⁶ Világ, 1916. 364. sz.

²⁷ Pesti Napló, 1917. 188.

Ez a lendület azonban még olykor megtörik. A *Nyugat*ban közölt *Glosszák* és a *Szemüveg-sorozat* utolsó darabja kemény belső gondolati csatát perget le előttünk. Az író mindkettőben egyszerre tekint kifelé és befelé, s mintegy nyersen rögzíti sokszor ellentétes töltésű külső és belső tapasztalásait. Látja a szocializmus vonzó igazságának nagy hódításait, de gátakat is érez, melyek a lendülő lélek útjában állnak. A *Glosszák*ban²⁸ együtt tapos az összezsugorított orvosokkal, akik az összefüggések egyszerű, józan ésszel kibogozott szálait követve jutottak el a gondolathoz: minden orvosnak szocialistává kell lennie, ha be akarja tölteni hivatását. De megszólaltatja a kételkedés hangját is: a cikk öreg vidéki orvosa utópiának tartja a gyökeres változtatásra törő társadalmi forradalmat, szerinte a szocializmus nagy gondolkodóinak tanításai elavultak, vagy a „tyúk a fazékban” kicsinyes eszméjévé silányulnak stb. Szkeptikus, kiábrándult orvos a hőse az *Asszonyzsúr*nak²⁹ is. Ő is két arcú alak: gúnyosan szól a polgári kékharisnyákról, akik a háború elején a „történelmi szükségszerűség” hangzatos frázisával álltak az embertelenség mellé s most — érezve a közelgő változásokat — „boszorkányosan szép utópiákat” ergetnek. Könyörtelen és mélyrelátó, ha a múlt bűneiről van szó. Ilyen világos szavakkal fedí fel a polgári civilizáció és szabadság lényegét: „Az ember nyilván haladt valamicskét. . . A rabszolgát ma nem verik nyilvánosan, igaz (hacsak nem a csendőrségnél vagy gazduram a tanyán), nem feszítik keresztre ártatlanul (csak derótsóvénnel szaggatják szét, vascspadába léptetik, égő gázzal pörkölik), s a mai jobbágy, a proletár, „szabadon” költözködhet ide-oda a földön (ha van néki vasúti-jegy-re-valója, ám legtöbbször nincs). . .” De e tiszta szavak után a szkepszis sötétjébe fut: nem hisz a jövőben, mert a „szocializmus” nivellál, s különben sem tud semmi bizonyosat, mert az ember nem képes eligazodni a millióféle, változó és mérhetetlen életben. Mi a megoldás? A *Glosszák* öreg orvosa a „másokért élő” emberség nemes eszményéhez menekül: „Bírdad emberül, és csak azért is légy jó, tökéletesedj, dolgozz másokért!” Az *Asszonyzsúr* szkeptikus hőse pedig, mint egykoron megalkotója, a „tükröző élet” halvány örömeibe kapaszkodik: „Pedig vannak még dolgok a földi életben, melyek egyáltalában nem kifogásolhatók: például a nyári ég kék színe s a bojtos fellegeké egy kerek pusztaság mélyéből nézve, hanyattfekve a fűben; vagy a szépséges vizek, melyek tükrözni tudnak. Tükrözni. . . lássák; szóval, színnel, muzsikával, akármi módon. . . ha művész lehetnék! . . .”

Kafka természetesen nem azonos egyik hőseivel sem: látható, hogy mindaz, amit elmondat velük, típusuk, jellemük, egyéniségük belső logikájából következik. De kétségtelen, hogy rokonszenvvel figyeli őket, s kételyeiken ő is sokat tételődik.

Szkepszise a háború utolsó hónapjaiban oldódni látszik.

*Vasúton*³⁰ című szép karcolatában is kételkedő orvoshősei gondolataival áll szemben, de itt már ki tud törni a tagadás bűvös köréből. Még itt is él benne a szeretet osztálya iránt, nem tud megrendülés nélkül beszélni a kultúra hajdani hordozóiról, akiknek értékes történelmi hagyatékát veszni látja. De nosztalgijája már nem tudja megbénítani. „Hát hiába — írja —, itt már nincs mentség! Az a kis megújulás alulról mégiscsak egészségesebb lesz, jóltevő és hasznos; és józanabbak, okosabbak, frissebbek és fegyverzettebbek azok az új bírók, tanárok és köztisztviselők, majd mához harminc évre. . . A halvány szépségeikért pedig, melyek itt elvesznek — tán új szépségek kárpótolják majd a jövőnt. . .” S az *Omnibusválságban*³¹ már az egyszerű emberek bizakodásához kapcsolja reményeit, a cselédek nélküli háztartásokról írva pedig mintha a közeledő új társadalmi berendezkedés gondoljai foglalkoztatnák.³² Az októberi forradalmat még megéri, s „lelkes dolgoknak lelkesültjeként” üdvözli, a volt vilá-

²⁸ *Nyugat*, 1917. II. 900. p. — Ez a cikk a I. Népegészségügyi Nagygyűlésről szól, melyet 1917. október 25—28-án tartottak a régi Országház nagytermében.

²⁹ *Eszkendő*, 1918. augusztus. 86—98.

³⁰ *Pesti Napló*, 1918. 140. sz.

³¹ *Pesti Napló*, 1918. 107. sz.

³² *Cselédek nélkül*. *Pesti Napló*, 1918. 228. sz.

got „siratlan” temeti. Utolsó írása nyugodt, bizakodó: „Ma mindnyájunkat ígézetben tart a hit és szent remény, hogy az új világban, mely most tán rombolva épül. . . több ember foghat könyvet olvasni, képet látni, muzsikát érezni, mint eddig; hogy a »tömeg«, az »átlag«, a »középszerű« homályos és tömértelen árjából több »egyén«, több öntudatos igazi lény fog felkerülni. . . csillogó, szivárványú szintre; hogy több lesz, mérhetetlen több lesz a földön a lélek, mert több lesz a lelki öröm.”³³

Kafka Margit a szépirodalom műfajaiban tudta magát igazán kifejezni. Mégis: olykor cikkeiben is meglep bennünket a művészi teljesség örömeivel. Az *Asszonyzsúr* például stílusbravúrnak is figyelemre méltó. Egyetlen monológ az egész írás, mely pótolni tudja a cselekményt, jellemzést, s élénk tudja állítani a hős egyéniségét, megjeleníti a környezet hangulatát is. Általában — s ez az író-publicista munkáiban természetes is — az „író” sokszor félretolja az újságíróit ezekben a glosszáknak, elmélkedésekben, riportokban. Kafka Margit gondolati igényű írásait is az jellemzi, ami összetéveszthetetlenül teszi egyéniségét a magyar próza történetében: a gondolat és líra különös keveredése, az erős valószínűsítőtalálkozás az impresszionista hajlammal.

Stílusát itt erősebben köti a szecesszió nyelvi modernizmusa, mint a szépirodalmi műfajokban. Sokszor érezhető, hogy a cikkeiben hiányzik az arány, a harmónia és az egyensúly legbiztosabb öre: az írói invenció.

*

De még az olykor éretlen formát is feledtetni tudja ebben a publicisztikában a dokumentum izgalmak. Kafka háborúellenes írásai egy mély felelősségérzettel megáldott lélek világnézeti fejlődésének közvetlen megnyilatkozásai.

Ez a fejlődés a tragikus történelmi forduló után pusztán háborúellenességgel kezdődik. A *Záporos, folytonos levél* még főképpen a háború okozta szenvedés felpanaszlása, s az elarolt boldogság visszaperelése. Az *Imádkozni próbáltam* formájával is jelzi írója tehetetlen iszonyatát: ima, végső menedék az emberi értelmén és erőn túli bűn uralma idején. De az egyik már 1914 decemberében megjelent, s a másik a háború első karácsonyán szakadt fel Kafka Margitól. Ez az időpont különös hangsúlyt érdemel.

Ma már — József Farkas könyvének³⁴ s néhány huszadik századi nagy írónk életrajzának³⁵ megjelenése után — tudjuk, hogy a háború első hónapjaiban ez a rettenetes és tehetetlen iszonyat is olyan erőt hordozott, melyet a mélyről fakadó társadalmi elégedetlenség táplált. „Istenem, a háború első hetei! Akkor még alig akadt köztünk olyan nagyokos, akit meg ne csapott volna a menetszázados, virágos mámor!”³⁶ — írja Tóth Árpád emlékezésében, s röstelkedő szavaival a kortársi magyar irodalom javát is jellemezni kénytelen. Még a századelő irodalmi forradalmának hívei közül is csak kevesen maradtak józanok a bódult világban: mindenki előtt most is a vezér, a legmesszebb látó, Ady; mellette Babits, Kafka és a némán tiltakozó Nagy Lajos.

A többiek lassan, tragikus kerülők után zárkóztak fel hozzájuk. Ignatus, 67 felől nézve a magyar jövőt, a monarchia létkérdésének látja a háborút. A vele rokonszellemű Fenyő Miksa a retorikai tankönyvek lapjain szeretné olvasni hadüzenetünket és von Stein főszállásmester néhány hadijelentését. Kiss József versei nagy seregével vonul a frontra, s az a vágya, hogy serege élén fiatal hadnagyként küzdhessen. Bródy és Schöppflin röstelkedik, mert csak néző

³³ Lelkes dolgoknak lelkesültjei. Pesti Napló, 1918. 288. sz.

³⁴ Rohanunk a forradalomba. Bp. 1957. — JÓZSEF FARKAS lépésről lépésre követi a háborúellenes magyar irodalom kibontakozását, így a következő áttekintő részletekben első sorban az ő megállapításaira támaszkodtam.

³⁵ NAGY PÉTER: Móricz Zsigmond. Bp. 1954. KARDOS LÁSZLÓ: Tóth Árpád. Bp. 1955. CZINE MIHÁLY: Móricz Zsigmond útja a forradalmakig. Bp. 1960.

³⁶ Idézi KARDOS LÁSZLÓ: i. m. 175.

lehet a nagy erőpróbán. Zuboly nem fogadja el a felmentését. Balázs Béla önként megy a frontra s „nagyak, szentnek, az örök elementumok világából valónak” tekinti a háborút. Még Tóth Árpád is pironkodik — bár csak magánlevélben —, hogy gyenge teste nem alkalmas a frontszolgálatra.³⁷ Sokan, kezdetben még Juhász Gyula is, a 48—49-es szabadságharc folytatását remélik az oroszellenes küzdelemtől. Móricz Zsigmond pedig egészen különös utat járt meg a háború idején. 1916-ban ő írja meg a *Szegény embereket*, a világháború legmegrázóbb, legteljesebb magyar prózai képét, s 1914 őszén véres riportokkal kezdi az új világ ábrázolását. Mi magyarázza ezt a szomorú ellentmondást? Czine Mihály Móricz-könyvében igyekszik megkeresni a választ erre a kérdésre, s érvei tulajdonképpen az egész magyar irodalmi progresszió uralkodó hangulatát jellemzik. A *Sárarany* írójának meggyőződése, hogy a háborút a cárizmus robbantotta ki, s hogy a magyar katonák saját tűzhelyük megvédéséért és az orosz nép felszabadításáért egyszerre küzdenek. Sokáig az a hite, hogy a világborzalomból az elvénhedt Európa megifjodva kerül ki, s hogy az „emberiség lelkében felgyűlt tűrhetetlen érzéseknek kaotikus kiömlését” tanúsíthatja. Meghatódva és büszkén figyeli a magyar katonák muszáj-hősiességét, s elmerül a népi erők csodálatában.

S akad-e jobb eligazító a magyar társadalmi és politikai életben? Aligha. Ady fájdalmas keserőséggel írja Hatvány Lajosnak, hogy a magyar progresszív polgárság is „most milyen állatian ordítja a vért”. A szociáldemokrácia a háború mellé állt, s meghirdette a teljes fegyverletételt az osztályharc területén. „Jobb ügyért, nagyobb történelmi eszméért nem folyt nemes és drága vér, mint amilyenért most ömlik a lengyel és galíciai harcmezőkön. . .” — hirdette a *Népszava*,³⁸ a munkásság lapja. S ha kijebbb lépett a tájékozódni vágyó a magyar társadalmi haladás köréből, még sűrűbb háborús propagandával találta magát szemközt. Minden a háború „igazát” harsogta. Már évek óta fertőzte a levegőt a polgári gondolat: a kultúra felrisszítóje a háború. S most, hogy bénultan nézik a szörnnyű értelmetlenséget, a legjobbak már azt is látják, hogy az egész „modern” gondolat vétkes a háború nagy bűnében. Babits *veszedelmes világnézetet* talál valamennyi antiintellektuális irányzatban: legalábbis lehetővé tették, hogy az emberiség eltúrje az oktalan iszonyatot.³⁹

Ebben a homályban valóban világító fáklya volt Ady Endre. Tisztán látott, és messzire látott. Olyan igazságot hirdetett a háború első percétől kezdve, amelynek felismeréséig akkor csak az orosz boldsevisták jutottak el. Már évekkal előbb figyelmeztetett, hogy a társadalmi haladás ellenségei a forradalmak ellenébe akarják kirobbantani a háborút. A világragédia előestéjén írta az *Elhanyagolt véres szívünket*, melyben keserűen panasolja: „ha harcaink parázsa lobbant, Világok gyúltak ki, Sohse tudott az igazsághoz Igazunk minket eljuttatni.” Itt is váteszi erővel néz a történelem díszletei mögé, s egyetlen gesztussal söpri félre a háborút igazoló teóriákat: „Harcunk a magyar Pokollal van. . . Ez vesztünk vagy győzelmünk: Sorsunk.” „Tegnapról hív tanú”-nak idézi magát „harsos igét” hallatni újra. Egy percig sem vállal közösséget az új „élettel”; az „életből kikényszerültek”, a halottak élére áll. S „kossarazott szájjal, lefojtott tudóvel” hirdeti az ember igazságát az embertelenségben.

Ítéletével — legalábbis a háború első hónapjaiban — egyedül állt. Babits ugyan közvetlen utána hallatta tiltakozó szavát, s 1915 elejétől kezdve a többi társ is kezdett ébredezni a „menetszázados mámor”-ból. De egyelőre csak az egyetemes humánusmot, az emberi méltóságot féltették a háború *bűnétől*, s csak a pusztulást, a szenvedést panaszták. A *bűnöst* nem keresték, vagy ha fel is tették Ady kérdését — kiért? miért? —, bénultan álltak az „értelmetlenség” előtt.

1915 végéig Kaffka Margit háborúellenességét is ez a pacifista szellem hatotta át. Az életellenesség, a szenvedés, az értelmetlenség felpanaszlása, az egyszerű emberekben megkövesedő közöny ábrázolása, a háború rontó hatásának felismerése, az egyéniséghez vissza-

³⁷ KARDOS LÁSZLÓ: i. m. 176.

³⁸ 1914. aug. 31.

³⁹ *Veszedelmes világnézet*. 1917.

menekülő költő szava még mind a tehetetlen iszonyat megnyilatkozása. De e másfélév termésében is van valami, ami olykor keményebb teszi az író panaszos hangját: a háborús teóriák elutasítása, s a tiltakozás tudatossága. Kaffka a nacionalizmus fertőzött légkörében írta le: „azé örökre a föld, ki túrja s rátapad élete.”⁴⁰ S már akkor meggondoltan jelentette ki, amikor tiltakozása még nem izzott lázadásá: „e szörnyű háborút egyénileg bár legiszonyúbban megszenvedjük, mégis a jövőendő magyar kultúra, magyar élet jobbrafordulását nem ettől várjuk; hanem magunk és ezreink súlyos és becsületes munkájától jó sokára e szörnyű, véres zsilip elmúlása, nyomai eltörlése után.”⁴¹ Ez a cikk már azt is jelzi, hogy túllát egyéni veszteségein: amikor bele akar szólni az Ady—Rákosi-vitába, nemcsak a tiltakozás: a tetterő is munkál lelkében. Ebben az időben írja Bölöni Györgynek: „Nagy örömmel értesitem, hogy uramat harcéri szolgálatra képtelennek mondták itt ki. . . Természetesen nagyon boldog vagyok; de azért gyűlöletem a most történő világbutaság és világgonoszság ellen nem kevesebb. . .”⁴²

1916—17-ben új kép fogad bennünket a háborúban, a háborúellenes magyar irodalomban s Kaffka műveiben is.

1916 nyarán négy száz kilométeres szakaszon nagy orosz támadás indult, amely Luck vidékén áttörte a Monarchia védővonalát, és néhány hónap alatt teljesen szétzüllesztette az osztrák—magyar haderőket. Ugyanekkor a német hadsereg nagy nyugati offenzívája is összeomlott Verdunnél. Közben a frontok is bővültek: 1915 májusában Olaszország, 1916 nyarán Románia lépett a háborúba az antant oldalán. A háborús veszteségek óriásivá nőttek. A magyar uralkodó osztályok romlottsága és háborús bűne egyre nyilvánvalóbbá vált. A hadiszállítók mind szemérmetlenebbül szedték a véres hasznot, a közellátás napról napra nyomorúságosabb lett s az elégedetlenség nőttön nőtt. Antimilitarista csoportok szerveződtek, s a háborús „fegyelem” terrorja alatt halmozódtak a népi megmozdulások felé hajtó erők.

A háborúellenesség olyan mértékűvé nőtt, hogy a háború urai is békeszólásokkal igyekeztek megteremteni céljaik elérésének feltételeit. A vérontás befejezésének sürgetése a háborús propaganda részévé vált.

Kaffka „hitfelekezetére” tehát egyszerre hatott — vonzásával és tasztításával — a zaklatottabbá vált háborús élet és a „hivatalos” békesürgetés. Sok író az élet és a frázis egyszerre figyelmeztetett, hogy új feladatok születtek. Tettet követelt az idő. 1916-ban születtek az első „tett értékű” művek, melyek már pontosan mutatják, hova kell irányítani a szenvedők gyűlöletét. Ekkor írta Móricz a *Szegény emberek*et, s ekkor került Ady közelébe a háborúellenes küzdelemben többek között Karinthy Frigyes, Juhász Gyula, Tóth Árpád. És Kaffka Margit.

Kaffka tudta, hogy az ő háborúgyűlölete máshonnan fakad, mint az új „békeapostoloké”. Róluk szólva jelenti ki büszkén: „Ma már. . . mindenki úgy vélekedik róla (a háborúról), mint mi vélekedtünk kezdetűl fogva, de egy kicsit késő már.”⁴³ S még inkább róluk beszél az a gúny, amely az *Asszonyzsúr*-ból árad: „megjelent a szerb hadüzenet. . . — mondja az írás katonaoorvos hőse — s egy hét múlva önök, istennőim, már behúnyt szemmel tájékozódtak a hadvezetés fogásai között, ismerték a Dreadnoughtok tonnasúlyát, számoltak a közelharc esélyeivel, s kicsinyelték a lovasság szerepét. Mielőtt először elvittek, emlékezem, önök biztosítottak felőle, hogy a háború. . . hogy is? . . . történelmi szükségszerrűség. . . hogy kellett, és üdvös és meg fogja tisztítani a petyhüdt erkölcsöket. . . kérem — rendben van! Már mellüket verték, már vezekeltek és én ma (ó szégyen!) — nem vagyok önöknek eléggé pacifista.” Kaffka önérzetét itt nemcsak a morális fölény táplálja, ő nemcsak művei helyzeti energiáira hivatkozhat: tiltakozásának szenvedélye, keserűségének mélysége arra vall, hogy Ady hite fűtötte a háború első másfél évében is, amikor még nem jutott el a nagy barát igazságáig. De olykor közvetlen rokonság is felfedezhető háborút kárhóztató gondolataik, érveik között.

⁴⁰ Záporos, folytonos levél.

⁴¹ Néhány „levélre”.

⁴² BÖLÖNI GYÖRGY: i. m. 327.

⁴³ Levelei kislevelekhöz. Ny. 1937. I. 411—416.

Ha például a *Tünődés más költőkön* című Ady-jegyzetet olvassuk, lehetetlen felejtani az *Ime — ember* sorait. „Mondják — írja Ady — . . . hogy ez a háború népek háborúja. . . De vajjon miért hiányzik belőle. . . a Petőfik fejedelmi ágálása? . . . hogyan nem tudott ez a legnagyobb háború a lelkekbe valamit átlopni a boldogult szabadságharcok hangulatából. . . ?”⁴⁴ Kaffka így érvel: „A háború mint »művészi serkentő« — úgy remélem túl vagyunk mindnyájan ezen a hóborton! Nem, nem születtek új époszok a nagy Krupp szellemének segélyülhívásával. . . És java költőink közül egy sem írt vala ódát e harmadfél esztendőben zengeni szíve tajtékozóteliéből a »fene virtusokat«. . .” S megindul megkeresni az embert az embertelenségben.

Érthető hát, hogy megint csak az elsők között hallja meg az élet sürgetését. Már 1916 elején megjelenik *Két nyár* című kisregénye, melyben túllát az iszonyat sötétjén, és észreveszi a „nemzeti” háború mögött az „osztály”-harcot. S ettől kezdve valamennyi háborús témájú írását ez a felismerés hatja át: *Az első stációnál*, *A gép mellett*, a *Bölcs Fekete Péter*, a *Temesvárról* mind eme új társadalomszemlélet jegyében született.

1917—18-ban témáinak és szemléletének köre tovább tágul: megjelenik publicisztikájában a szocializmus gondolata és gondja. Itt az összefüggés könnyen felismerhető: ez az orosz forradalmak időszaka, s ez a magyar forradalmi erjedés kora. E két év nemcsak Kaffka műveinek világát rendezi át: hatását az egész progresszív magyar irodalom tükrözi.

Várna Zseniről írt bírálatának elszánt szavai a februári orosz forradalom után két hónappal jelentek meg. A *Glosszák* tépelődő gondolatait a nagy októberi forradalom hírének elterjedésével egy időben jegyzi le. Az *Asszonyzsúr* kételyeit a magyar október előestéjén mondja el.

Kaffka tehát hűségesen figyel az életre s hamar meglátja, hogy a magyarság a szocialista forradalom közelébe került. De mint bármikor írói pályáján, most sem tudja csupán cikktémaként kezelni a társadalom gondjait. A szocializmus küzdelme benne is végbemegy. Csak hogy ebben a küzdelemben ő áll mind a két oldalon.

Mi táplálja kételyeit? Láttuk, a háború előtt éppen a forradalmi bukás élményeit rendezgette, az *Állomások* első változatában: végső következtetése fáradtnak, keserűnek, becsapottnak, katzenjammeresnek mutatja. Azóta sokat látott a szocialista forradalom felé sodródó magyar társadalmi életből — örökös vonatozása megannyi új élményt kínált —, de mit látott a szocializmusból? Vívódó cikkeinek két hőse s maga is a szociáldemokráciával azonosította a szocializmust, s a jövőt így sokszor joggal érezhette aggasztónak. A marxizmust aligha ismerte. Emlegeti ugyan Marxot, Bebelt, Liebknechtet, s a marxizmus néhány alaptételét — a társadalmi termelést, a társadalmi és szellemi jelenségek összefüggéseit, a tőkés társadalom belső ellentmondását stb. — de a megjegyzései mögött felsejlik töredékes elméleti ismeret aligha tudta eloszlatni benne azt a falanszter-rémképet, mellyel annyiszor azonosította a szocializmust a naiv tájékozatlanság. S még ennek a közvetítője is legtöbbször a revizionizmus volt; Kaffka, mint annyi pályatársa e divatos irányzat révén kapott némi tájékoztatást a szocializmus eszméiről. A *Glosszákban* pontosan kitapintható ez a káros hatás. A riport hőse a revizionizmus kategorikus imperatívuszát visszahangozza: „Hisz a zseniális, az apostoli Marx legsarkalatosabb teóriáit (például a tőkés társadalom magát tönkre tevő, önként felemészthető természetéről szóló teóriát) is meghazudtolta azóta az élet. . .” S mindemellett: Kaffka alkotó életének két évtizede az eszmék vándorlásának korszaka volt. Hány és hány félig megemésztett elmélet — amilyen az *Asszonyzsúrban* felbukkanó biológiai determinizmus — állta útját a józan ítéletnek! De a kételyek legmakacsabb táplálója az író magányossága. A „másokért élő” emberség nemes eszménye nem tudott kapcsolatot találni a nép felemeléséért küzdő tömegmozgalommal, és befelé fordult. Úgy látszik, még mindig nem oldódik merev individualizmuskultusza. Az *Állomások* önjellemzése 1917—18 Kaffkájára is érvényes: „Ő bele tudta magát élni. . . egy embercsoport érdekeibe, de azokat fejenkint ősmerte, jó szót váltott velük, látta és

⁴⁴ ADY: Jólások Magyarországról. Bp. é. n. 243.

szerette azt, amit dolgoztak. Milyen nagy haladásnak érezte magában akkor, hogy nem hazudott belsőleg, mikor a »Czéh« dolgai izgalomba hozták; de milyen kevésbé bírta ez az érzés a tevékenység indítani. . . Hát még *akárkiért*, ismeretlen mindenkiért. . . ?⁴⁵ S a háborús élmények még erősítették benne a keserű hitet: az ember csak önmagáért lehet felelős. Nehezen tudta felejtetni a háború első éveinek beteges lelkesedését, mely átmenetileg a tömegeket is magával ragadta. „Nem bírom tovább! Irtózatoss volt, hogy éreztem: nincs bennem egy hajszálnyi szánalom. Nem szabad így néznom őket, kik alakra hozzám hasonlók. El közülük a magányba. . . !⁴⁶ Ezek a sorok a háború elején íródtak, amikor sokak lelkét — például Kosztolányiét is — nyomasztotta ez a keserűségérzés. De Kaffka világnézetét a háború fordulójának idején is jellemzik. Ekkor írja Schöpfung Aladárnak: „agyoncsap a bizonyosság minden nap és egész komoly válságom ez a komoly megösmérés, hogy *csak* gaz, *akárhova-vezethető* buta állatfalka van, minden állatnál rosszabb, semmibb, ösztöneit veszített s még esztelen, suta; s van egy milliomodrész kisebbség; ennek háromnegyede erős, önző übermensch, teljesen lelkiösmeretlen és hatalmat akaró; a másik egynegyed rész *eszes* lény pedig érzéssel, lelkiösmerettel, skrupulusokkal és rezdülésekkel megvert szegény, szerencsétlen Krisztusfélék, magánosak. . . !⁴⁷

Ezért lehet a *Glosszák* és az *Asszonyzsúr* Kaffka és egy nem is olyan régen élt, jelentős magyar típus világnézeti fordulásának hiteles dokumentuma.

S ezért férnek meg a tisztázó írások között, illeszkednek a *Vasúton*, a *Cselédek nélkül*, a *Lelkes dolgoknak lelkesültjei* nyugodt szavaihoz, bízó hangulatához. Kaffka ezekben is az életre figyelt: maga a valóság adta meg a választ sok nyugtalanító kérdésére — a népi tiltakozással, a tömegmozgalmakkal, az új típusú ember megjelenésével, aki már akar és tud is változtatni sorsán, s végül a forradalommal. Még folytatja a belső vitát, de ez már a forradalom felől nézve is *első* tisztázás. A polgári forradalmat üdvözlő cikkében már nem a kétely: az aggodalom szól belőle; az új rendszernek óvnia kell magát a morál nélküli karriervadászoktól. Egyik magánlevelében az új hivatal lélektelenségét panaszolja, s ha élessé válik is a szava, gúnya a nagy politikai fordulat kullancsaira, a helyezkedőkre irányul: „az igazi meggyőződéshez nem fontos a párthoz tartozás, ugye ezt mi is így gondoljuk; ahhoz pedig három emberöltőnyt kellene ugrani ennek a szerencsétlen földdarabnak és nemcsak intézményes látszataiban, hanem embereiben gyökerestül megváltoznia —, hogy olyan emberek is meg tudjanak élni itt, akik a hivatott mesterségüket, született és vállalt dolgukat tudják és azt gyakorolják; itt még sokáig lesz úgy, hogy realpolitikusknak és realszociológusnak kell felcsapni, hogy az ember, teszem, kutyapécér lehessen; s alig fontos, hogy jól tud-e kutyát nyúzni.⁴⁸

De ezeket az aggályos gondolatokat már a bizakodás, a tettvágy, a segíteni-akarás egészséges árama veti fel Kaffka Margitban. Amikor látja maga körül az ország hullámozóvá vált életét, maga is kilép meditatív magatartásából: *Mi elhibázott egzisztenciák*⁴⁹ és *A könyvek ügyéhez*⁵⁰ című cikkeiben már a napi élet politikai csatározásaiba igyekszik beleszólni. Közvet-

⁴⁵ Állomások, II. kiadás. Bp. 1922. 336.

⁴⁶ Lírai jegyzetek egy évről.

⁴⁷ OSzK Levelestár.

⁴⁸ Kaffka Margit levele Halasi Bélához. OSzK Kézirattár. Analekta.

⁴⁹ Pesti Napló, 1918. 163. sz. — Kaffka Margit itt Tisza István országgyűlési beszédére utal, mely a választói jogreform törvénytervezetének vitájában hangzott el 1918. július 12-én. Tisza, aki ellene volt a nők választói jogának, ebben a felszólalásában hosszasan fejtegette, hogy a választói jog és általában a társadalmi, politikai tevékenység kiszakítja a nőt természetes életkereteiből, a családból. „Fájdalmas”-nak tartotta, hogy egyre több nő kényszerül önálló munkára. „Félművelteknek” minősítette a női egyenjogúság harcosait. Kaffka nem elégszik meg az utalással, külön-külön is tollhegyre veszi Tisza konzervatív megállapításait. Némelyik gondolata — például az, hogy a nők nagyszerűen megállták a helyüket, amikor a háború nyakukba zúdította a harcerekre dobott férfiak munkáját is — egybehangzott az ellenzéki képviselők érveivel.

⁵⁰ Pesti Napló, 1918. 226. sz. — A cikk a Fővárosi Könyvtár ellen folytatott hajszáritéli el.

lenül halála előtt anyjához írt híres levelében már minden fenntartás nélkül tesz hitet a társadalmi forradalom igazsága mellett: „Azok az úri családok, akiket emlegetsz sajnálnivalók, igaz; de sok száz éves bűn kezdi magát megbosszulni sorsukban. Ugyan gondoltak e valaha arra, hogy a paraszt is ember, hogy a gazdasági cselédnek is rendes, egészséges, tiszta és csinos, külön házra van igénye a munkája után, hogy minden tanyán legyen iskola, kórház, doktor, patika és népkönyvtár? Állati létben hagyták a szegény páriákat. . . Jászivai keveset találkozzunk: nem is vagyunk egy hiten, én szocialista vagyok, ő polgári radikális, amit fából vas-karikának tartok, s őt magát nem túl nagy lumennek, bár egyénileg feddhetetlen, jóhiszemű és tisztességes embernek. A feleségével régebben igen jóban voltam, de most ez is lazul: a forradalom előtt egy héttel itt volt nálam és nyolctól tizenegyig vitatkoztunk eléggé keményen. Azt mondta, sohasem volt antidemokratább, mint most. Íme, így demoralizál a gazdagság: a hivatalos népboldogító felesége mégis csak egy tizezer holdas nagybirtokos nő, hogy is tudhatna másképp gondolkodni.”⁵¹ Nyugodt és tiszta tekintetű. Kísfiához írt utolsó levelei a józan ítélet megnyugtató hűsét árasztják: „Magyarország területe nem maradhat a régi épségben, de ezen ma már késő sopánkodni, inkább azon legyünk, hogy a megmaradt kis magyar szigeten igazi rend, becsületes munka, népuralom (demokrácia) legyen és helyes, igazságos törvények megakadályozzák, hogy megint azok legyenek uralmon, akiknek műve ez a pocsék öt év volt, s akik készek volnának 20 év múlva, »bosszú« címén vagy más címen megismételteni a szegény emberiséggel. Ez a ti dolgotok lesz, hogy ne engedjétek. . .”

Nagy idők jönnek és nagy változások — írja ugyanitt. Jól jószolt, de a nagy időket már nem érthette meg. Félbeszakadt gondolatait, belső vitáját nem folytathatjuk, s fel se tehetjük az izgalmas kérdést: merre haladt volna tovább? De a várható proletárdiktatúráról leírt, egyetlen megnyilatkozását érdemes idejegyezni: „A vagyonek Kobzástól reszketnek ezek mind, hogy túlságosan pirosra fordult hamarosan a dolog színe. Hisz' ezt én nem óhajtanám túl hamar, mert az ország nagy többsége teljesen előkészítetlen. A pestiek nem akarják hinni nekem, hogy Rákospalotán már azt sem tudja a paraszt, mi a szocializmus, kommunizmus lényege. . . itt még tíz-tizenöt évi munkára volna szükség s komoly agitációkra. . . De vajjon úgy gondolkoznak mások is: mint én, vajjon lehet-é majd a szenvedélyeket fékentartani?”⁵² Az aggodás szavai ezek is, de felelősségteljes, nyugodt, józan, jóindulatú szavak.

Дьёрдь Боднар

МАРГИТ КАФКА — ПУБЛИЦИСТКА

Последние обемистые произведения Маргита Кафки: «Этапы» и «Муравейник». В обеих работах описывается тягостная жизнь, но в обеих автор безропотно говорит о будущем и о возможностях развязки. Оба романа вышли в 1917 году, а 1 декабря 1918 года Маргит Кафка уже умерла. Годы первой мировой войны и революционного брожения оказывали весьма значительное влияние на жизнь и писательскую деятельность Кафки, но это влияние, именно в такое тревожное время, так скоро не могло дозреть до беллетристических произведений. «Освоение» новых пережитий намечается всего только несколькими стихотворениями, новеллами и одним небольшим романом. В остальном развитие писательницы в эти годы представлено лучше всего ее публицистической работой. Настоящий труд рассматривает именно эту ценную публицистическую деятельность: анализируются первые журналистские попытки Кафки, решающее влияние войны, которое привело к страстным статьям, опубликованным в газетах *Вилаг* и *Пейтти Напло*, и в журнале *Эстенде*. Настоящий труд следит за идеологическим развитием Кафки начиная с пацифистского протеста до приветствия революции; разыскиваются биографические корни мировоззренческого развития и обнаруживаются связи между публицистическими работами Кафки и современной ей прогрессивной венгерской литературой, в частности, сродными стремлениями Литературного круга журнала *Нюгат*.

⁵¹ Idézi RADNÓTI MIKLÓS. Kafka Margit művészi fejlődése. Szeged 1934. 85.

⁵² Levele édesanyjához. Idézi RADNÓTI MIKLÓS: i. m. 86.